

karşısında direnilemeyeceğini gören Nizâmülmülk savaşa doğrudan müdahale etmedi. Nâdir Şah, Bâbürlü orduları karşısında kazandığı başarılarından sonra Delhi'ye yürümeyip ganimet karşılığında geri çekilebileceğini belirtip görüşme yapmak üzere Nizâmülmülk'ü davet etti. Nizâmülmülk, Nâdir Şah ile görüşerek anlaşma sağladı. Ancak daha sonra Nizâmülmülk'ün mîrbahşılığa da tayin edilmesini hazmedemeyen Emîrülümerâ Burhânülmülk'ün kışkırtmasıyla Nâdir Şah Delhi üzerine yürüyerek şehri yağma etti, binlerce insanı öldürdü. Babürlü sarayının günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde korunan Taht-ı Tavûs ile halen İngiliz kraliyet ailesinde bulunan "kûh-i nûr" elması ve pek çok mücevherine el konuldu. Nâdir Şah'ın Delhi'den ayrılmasından sonra Nizâmülmülk de Dekken'e dönmek üzere Cemâziyelevvel 1153'te (Ağustos 1740) Delhi'den ayrıldı. Ancak Dekken'de yerine vali olarak bıraktığı oğlu Nâsır Ceng kendisine isyan etti, meydana gelen savaşta Nizâmülmülk oğlunu yenilgiye uğrattı (1154/1741). 4 Cemâziyelâhir 1161'de (2 Haziran 1748) vefat eden Nizâmülmülk, Hindistan'da yetişen büyük kumandan ve devlet adamlarından biri olarak kabul edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mîr M. Ahsen İcâd (Meânî Han), *Târîh-i Fütühât-ı Âsafî (Şâhnâme-i Dekken)*, Haydarâbâd-Dekken, State Library, nr. 1493, vr. 116^a-117^a, 380^a-386^a, 426^a-427^a; Mîr Fethullah, *Târîh-i Fethiyye*, Haydarâbâd-Dekken, State Library, vr. 48^a, 54^a, 95^a, 97^a; M. Bahş Aşub, *Târîh-i Şehâdet-i Ferrûh-siyer ve Cûlûs-i Muhammed Şâh*, British Library, nr. 832, vr. 38^a, 115^a, 263^a-266^a, 268^a-270^a, 294^a-295^a, 313^a-314^a; M. Kâsim Evrengâbâdî, *Ah-vâl-i Havâkin*, British Library, Add., nr. 26, 244, vr. 156^a, 165^a, 169^a, 179^a, 194^a, 200^a; Şivdâs Leknevî, *Şâhnâme-i Münvever Kelâm*, British Library, Or., nr. 26, vr. 18^a, 29^a, 30^a, 36^a, 39^a, 45^a; Ebû'l-Kâsim Mîr Âlem, *Hadîkatü'l-Âlem*, Haydarâbâd 1310, s. 139-173; Şah Nevâz Han, *Me'âşirü'l-ümera-râ*, Kalkûta 1881, II, 713-715; Gulâm Hüseyin Han Tabâtâbâi, *Siyerü'l-müte'ahhîrîn* (nşr. Hakîm Abdülmeccid), Kalkûta 1833, II, 432, 477, 480-482, 487; M. Hâşim Hâfî Han, *Muntehabû'l-Lübâb* (nşr. K. D. Ahmed – W. Haig), Kalkûta 1874, II, 275-282, 728-748, 827-886, 921-946; Murâd Ali Tâli, *Nizâmülmülk Âsafcâh-ı Evvel*, Haydarâbâd 1944; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1947, II, 385-412; H. N. Sinha, *Rise of Peshwas*, Allahabad 1954; Zahiruddin Malik, *The Reign of Muhammad Shah (1719-1748)*, New York 1977; M. A. Nayeem, *Mughal Administration of Deccan under Nizamul Mulk Asaf Jah*, Bombay 1985; a.mlf., "Political Status of Nizamul-mulk Asaf Jah I in the Deccan (1713-1748 AD)", *Encyclopaedic Survey of Islamic Culture* (ed. Mohammed Taher), New Delhi 2003, VI, 81-91; Yusuf Husain, "Nizamul-Mulk's Vizierate", a.e., VI, 92-124; a.mlf., *The First Nizâm: The Life and Times of Nizamul-Mulk Asaf Jah I*, London, ts. (Asia Publishing House); J. F. Richards,

The New Cambridge History of India: The Mughal Empire, Cambridge 1994, s. 265-281; "Nizam-ul-Mulk Asaf Jah", *Encyclopaedia of Muslim Biography India, Pakistan, Bangladesh* (ed. N. Kr. Singh), New Delhi 2001, IV, 325-348; "Nizâm al-Mulk", *EI²* (İng.), VIII, 73; Azmi Özcan, "Haydarâbâd Nizamlığı", *DİA*, XVII, 32-33.

İQTİDAR HUSAIN SİDDİQUİ

NİZÂR b. MEAD (Benî Nizâr b. Mead) (بنو نزار بن معد)

Adnânîler'in
ana kollarından birini teşkil eden
Arap kabilesi.

Kabilenin ceddî, Hz. Peygamber'in on dokuzuncu göbekten atası olan Ebû İyâd (Ebû Rebîa) Nizâr b. Mead b. Adnân'dır. Babasının sağlığında ondan Kâbe'nin perde-darlık görevini alan Nizâr, Kuzey Arapları'nın ilk yurdu Mekke'de yaşamış ve hayatı boyunca, İslâm öncesinde birlikte yürütülen Mekke'nin idaresiyle Kâbe hizmetlerini üstlenmiştir. Nizâr ömrünün son günlerinde oğulları Mudar, Rebîa, İyâd ve Enmâr'a yetki ve sorumluluklarını devredip mallarını bölüştürdü ve aralarında ihtilâf çıkması halinde Necran'da yaşayan Arap ileri gelenlerinden ve annesi Nâime bint Cevşem'in kabilesinden olan Ef'â b. Husayn b. Cürhümî'ye başvurmalarını vasiyet etti. Ölümünden sonra Zühuleyfe'ye 7 mil uzaklıkta bulunan Zâtüleyce's'e gömüldü. Nizâr'ın ardından Hz. İsmail evlâdının hâkimiyet dönemlerinde Mekke'nin idaresi ve Kâbe hizmetleri onun soyundan gelenler tarafından yürütülmüştür (İbn Sa'd, I, 49).

Adnânîler'in Arabistan'a yayılması Nizâr ile kardeşi Kudâa arasında meydana gelen mücadeleden sonra gerçekleşti ve Kudâa kabilesi mensupları yarımadanın çeşitli yerlerine göç ederken Nizâr'ın çocukları Tihâme ve Necid bölgelerine yayıldı. İslâmiyet'ten sonra da devam eden bu yayılma Horasan, Kuzey Afrika ve Endülüs'e kadar uzanmış, bu kabilelerin bulundukları bölgeler onların adlarıyla anılmıştır (Diyâr-ı Mudâr, Diyâr-ı Rebîa). Nizâr'ın ardından çocukları tarafından gerçekleştirilen Kuzey Arapları'nın yayılışı tarih ve edebiyat kitaplarında efsanevî rivayetlerle karışık biçimde anlatılır. Bazı tarihçiler ve nesep âlimleri Araplar'ı Yemenî ve Nizârî olarak iki ana gruba ayırmakta, karasal iklimle sahip bölgelerde yaşayan ve denizcilik konusunda bilgi sahibi olmayan kesimi Nizârîler'in oluşturduğunu söylemektedir

(İbn Kuteybe, II, 640). Bir kısım âlimler de Araplar'ın Nizâr, Yemen ve Kudâa olmak üzere üç ana koldan geldiğini ileri sürer (İbn Abdülber en-Nemeî, s. 36).

Nizâr, Adnân ve Kahtân'dan sonra dört ana koldan Mudar ile Rebîa'nın (diğer ikisi Kudâa, Yemen) atasıdır. Bu bakımdan Adnânî kabilelerin çoğunun birleştiği Nizâr adı, Güney Arapları'nı temsil eden Kahtân'ın karşılığı Kuzey Arapları'nın atası olarak kullanılmasıyla tanınmıştır. G. Levi Della Vida, Nizâr'ın kişiliğine ve ona izafe edilen kabilenin varlığına dair rivayetleri şüpheyle karşılamakta, Nizâr'ın gerçekte mevcut olmayıp Emevîler döneminde Kahtânîler'le Adnânîler arasındaki mücadeleye sırasında ortaya çıktığını söylemekte ve onu Mead gibi farklı kökenden gelen birtakım kabileler topluluğu şeklinde görmeyen doğru olmadığını ileri sürmektedir (İA, IX, 333-334). Halbuki Câhiliye şiirinde Kuzey Arapları için Adnân'dan çok Nizâr'ın ve çocuklarının adlarına rastlanmakta, babası Mead'ın adı ise daha sık geçmektedir. Bundan dolayı Adnân adının İslâm'ın hemen öncesinde duyulmaya başlandığı tahmin edilmektedir (Cevâd Ali, I, 381). Câhiliye devrine ait bilgilerde ve özellikle şiirlerde Adnân ve Kahtân'dan daha çok onların soyundan gelen kabile adlarının öne çıktığı görülür. Câhiliye dönemi kaynaklarından anlaşıldığına göre Nizâr'ın babasına nisbetle Meaddîler adı da yaygındı ve sayı, nitelik ve şeref bakımından Mead'dan sonra gelen Nizâr oğulları için Nizârîye ismi de kullanılıyordu (İbn Abdülbabbîh, II, 66; Cevâd Ali, I, 395).

Nizâr adına ilk defa İmruülkays b. Amr'ın (ö. 328) Nabatice yazılmış mezar taşında rastlanır. Diğer bütün Arap kabileleri gibi onun da İmruülkays'ın hâkimiyeti altında bulunduğunun kaydedildiği bu kitâbeden milâdî IV. yüzyılda Nizâr'ın Mead'ın bir alt kolu olarak ayrıca zikredildiği anlaşılmaktadır (kitâbenin metni için bk. Cevâd Ali, III, 191-192). Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in sikâye görevini üstlenirken Nizâr'ın bayrağını da devralması" (Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, s. 219) İslâm öncesinde Nizâr kabilesinin varlığına ve bilindiğine delildir. Ayrıca Câhiliye devrinde Nizâr oğulları, Benî Müdlic ve Benî Leheb ile birlikte firâse ve kıyâfe konusunda ünlü uzman kişilerle tanınıyordu (DİA, XIII, 116). İbnü'l-Kelbî, Hz. İbrâhim'in getirdiği hac ibadetini ilk ihlâl eden kabileler arasında Nizâr'ı da sayar (Putlar Kitabı, s. 27). Ayrıca Resûl-i Ekrem'in kendi nesep zincirinde Nizâr b. Mead'ı da sayması, bu adın siyasî bir mülâhazayla ortaya çıkmadığını ve tarihî bir gerçek olduğunu göstermektedir.

Sa'd b. Ebû Vakkâs Kûfe'yi kurarken Nizârî kabilelerini şehrin merkez camisinin batı tarafına yerleştirmişti. İlk zamanlarda Yemen kabilelerinin ağırlıkta olduğu Kûfe'deki Kuzey Arapları'nın yaşadığı mahallelerin tamamı Nizâr adıyla biliniyordu ve Abbâsîler döneminde de Kuzey Arapları bu adla anılıyordu. İbn Abdülber en-Nemerî de bütün Adnânîler'in Benî Nizâr adıyla anıldığını kaydeder (*el-İnbâh*, s. 36).

İslâmiyet'in kabile asabiyetini yasaklamasına rağmen erken çağlardan itibaren görülen Kahtânî-Adnânî mücadelesine İslâm sonrasında da rastlanmaktadır. Emevîler devrinde Kuzey ve Güney Arapları arasında meydana gelen ve Mercirâhit savaşının ardından gittikçe yoğunlaşan çatışmalarda Adnân adı nâdiren duyulurken Nizâr Yemen, Ezd ve Kahtân adlarının muhabili olarak kullanılmakta, Kays'a karşı da Nizâr ve onun yanında Mead ve Mudar'ın kullanıldığı görülmektedir. İki grup arasında meydana gelen bu mücadeleler neticesinde Emevîler'e ve Abbâsîler'e yönelik çok sayıda ayaklanma olmuş, çeşitli dinî ve siyasî karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Nizâr b. Mead'dan başka bu adı taşıyan iki kabile daha vardır; bunlar Kahtânîler'in kolu Nizâr b. Enmâr ile Kureys'in kolu Nizâr b. Muays'tır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı: Kitâb al-Asnâm* (trc. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1987, I, 15, 89-91; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 46-49; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 132; İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebir fî ebyâti'l-me'âni*, Haydarâbâd 1368/1949, I, 353; II, 640, 855; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 395-396, 649; a.mlf., *Ensâb* (Zekkâr), I, 28, 35-36; Ya'kûbî, *Târîḥ*, I, 223-224; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), I, 560; II, 268-270; V, 546, 548; VII, 100, 235-236, 285, 303; VIII, 251; İbn Abdürabbîh, *el-'İkdû'l-ferid* (nşr. Abdülmeccid et-Terhînî), Beyrut 1987, II, 66; VI, 179; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamid), II, 113-114; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡânî*, XIII, 86-88; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İnbâh 'alâ kabâ'ili'r-ruvât* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1405/1985, s. 30, 36-38; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, I, 105; II, 200; III, 123; IV, 491-492; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, II, 327-329; XVI, 9; İbn Haldûn, *el-'İber*, II, 240, 298-300; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 390-392; Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî, *Hüccetul-lâh 'ale'l-âlemîn*, Diyarbakır, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), s. 218-219; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, I, 327, 375, 381, 394-396, 496 vd.; III, 191-192; IV, 327; IX, 451; Kehhâle, *Mu'cemû kabâ'ili'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 1177-1178; İhsan en-Nâs, *el-Kabâ'ilü'l-'Arabiyye ensâbühâ ve 'alâ-mühâ*, Beyrut 1421/2000, I, 102-104; G. Levi Della Vida, "Nizâr", *IA*, IX, 333-335; Süleyman Uludağ, "Fırâset", *DIÂ*, XIII, 116.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKŞACI

NİZÂR b. MÜSTANSİR

(نزار بن المستنصر)

Ebû Mansûr el-Mustafâ-Lidînilâh Nizâr b. el-Müstansır-Billâh Meâd b. Alî el-Fâtımî (ö. 488/1095)

Fâtımî Halifesi

Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu ve İsmâiliyye'nin iki büyük kolundan Nizâriyye'nin imamı (bk. NİZÂRİYYE).

NİZÂRÎ-İ KUHİSTÂNÎ

(نزاری قهستانی)

Hakîm Sa'düddîn b. Şemsiddîn b. Muhammed Nizârî-İ Kuhistânî (ö. 720/1320)

İranlı şair.

İran'da Kuhistan bölgesinde Bircend şehri yakınlarındaki Tûn kasabasında dünyaya geldi. Hayatı hakkındaki bilgilerin çoğu şiirlerinden çıkarılmaktadır. Doğum tarihi için bazı kaynaklarda verilen 645 (1247-48) yılının kesinliği tartışılmışsa da *Münâzara-i Şeb u Rûz* adlı mesnevisinde 699 (1299-1300) yılında elli yaşını aştığını söylemesi ve *Edebnâme* mesnevisini 695'te (1296) elli yaşında yazdığının bilinmesi bu tarihin doğru olduğunu göstermektedir. Bazı kaynaklarda bünyesi zayıf olduğundan Nizârî mahlasını aldığının ifade edilmesi yanında bunu Nizârî İsmâîlîleri'ne mensubiyetiyle açıklayanlar veya hocası Seyyid Ebû'l-Hamd Mehdî b. Nizâr'la ilişkilendirenler de vardır. Hizmetine girdiği Sünnî Kertler'in kendisiyle övündükleri bir şairin İsmâîlî olmasını hoş karşılayacaklarına inanmak zor görünmekle birlikte bizzat kendisi İsmâîlî olduğunu söylemektedir. Babası Kuhistan'ın büyük mülk sahiplerinden biriydi. Ancak şiirlerinden ailesinin zamanla Moğollar'ın koyduğu ağır vergilerden dolayı zor durumda düştüğünü, Herat ve Kuhistan emirleri, bilhassa Gurlular'ın yıkılışından sonra Herat'ta kurulan Kert emirliğinde yine itibar sahibi olduğu anlaşılmaktadır. İlk eğitimini şair olan babası Şemseddin'den alan Nizârî, daha sonra dönemin önde gelen âlimlerinden felsefeden edebiyata kadar birçok konuda ders aldı. Şiirlerinde Eflâtun, Aristo, İbn Sînâ ve Nasîrüddîn-i Tûsî gibi filozoflardan bahsetmesi felsefe, Hallâc-ı Mansûr ve Bâyezîd-i Bistâmî'yi zikretmesi de tasavvufa olan ilgisini ortaya koymaktadır. Arapça'nın yanında Türkçe de bilen Nizârî genç

yaşta şiir söylemeye başlamış, Kertler'den I. Şemseddin zamanında (1245-1278) saraya intisap ederek divanda görev almıştır. Şiirlerinde Firdevsî, Unsûrî, Senâî, Enverî gibi şairlerden bahsetmişse de en çok Hayyâm'ın etkisinde kalmıştır; çağdaşı Sa'dî-i Şîrâzî ile de görüşmüştür. Kendisinden etkilenenler arasında Kâsım-ı Envâr ve Ni'metullah-ı Vefî anılabilir. Nizârî, özellikle inanç ve düşüncelerinden dolayı çeşitli zamanlarda kendisini çekemeyenlerin ithamına uğradı ve saraydan ayrılmak zorunda kaldı. 678'de (1279) çıktığı ve iki yıl süren seyahatlerinin birinde İsfahan, Tebriz, Gürcistan, Derbend, Errân ve Bakû'ye uğradı. Buralarda aralarında Vezir Şemseddin el-Cüveynî'nin bulunduğu birçok devlet adamı, âlim ve şairle görüştü. Son dönemlerinde aşırı İsmâîlî inançlarından vazgeçip daha mutedil bir yol tercih ettiği ve eski görüşlerinin çoğunu terkettiği söylenir. Hayatının sonuna doğru ziraat işleriyle uğraşmak üzere inzivaya çekilen Nizârî, Bircend'de vefat etti.

Moğol istilâsının hüküm sürdüğü bir ortamda yaşayan Nizârî'nin şiirlerinde devrin sosyal konuları ve fikrî hareketlerini yansıttığı görülür. Edebî kudretini daha çok gazellerinde gösteren şairin ilk bakışta sade ve basit görülen şiirleri geniş bir tahayyül ve kültürün izlerini taşır. Günümüze ulaşan divan külliyyatında kaside, gazel, kıta, terkibibend, terciibend ve rubâîlerinin yanında *Destûrnâme*, *Edebnâme*, *Sefernâme*, *Ezher ü Müzhir*, *Münâzara-i Şeb u Rûz* adlı mesnevîleri ve manzum mektupları yer alır. En uzun mesnevisi 10.000 beyitlik *Ezher ü Müzhir*'dir. Beyit sayısı 20.000'i geçen külliyyatının en geniş nüshası Saint Petersburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Münzevî, III, 1895). Divanı Müzâhir Musaffâ tarafından neşredilmiş (Tahran 1371-1373 hş./1992-1994), *Destûrnâme* mesnevisi Evgenii Eduardoviç Berthels tarafından Rusça'ya çevrilmiştir (Leningrad 1926).

BİBLİYOGRAFYA :

Devletşah, *Tezkire* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 257-261; Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Heft İklim* (nşr. Cevâd Fâzıl), [bası yeri ve tarihi yok] (Kitâbfurûşî-yi Ali Ekber İlmi), II, 322-323; Lutf Ali Bek, *Âteşkade* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1336 hş./1957, II, 529; Browne, *LHP*, III, 154-155; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, IV, 188; Sa'fâ, *Edebiyyât*, III/2, s. 731-745; Ali Rızâ Muctehidzâde, *Tahkik der Şerh-i Hâl u Âşâr-i Nizârî-i Kuhistânî*, Tahran 1335 hş.; Rypka, *HIL*, s. 255-256; a.mlf., *Edebiyyât-ı İran der Zamân-ı Selçûkiyân ve Moğûlân* (trc. Ya'kûb-i Âjend), Tahran 1364/1986, s. 116-119; Münzevî, *Fihris*, III, 1895; IV, 2811-2812, 2911; Ahmed Ali Hân Sendilevî, *Tezkire-i Mahzen-i'l-garâ'ib*, İslâmâbâd 1373/1994, V, 351-353; Nadia Eboo Jamal, *Surviving*